

Om språkbruk, generaliseringar och ett besvärligt material

ASBJØRG WESTUM, fil.dr, är universitetslektor i nordiska språk vid institutionen för språkstudier, Umeå universitet. Hon skrev sin avhandling om folklig sjukdomskategorisering och har därefter studerat berättelser om spanska sjukan. Hon medverkar för närvarande i de tvärvetenskapliga forskningsprojekten Literacitet i Sápmi: flerspråkighet, revitalisering och literacitetsutveckling i ett globaliserat Norden samt Vilka dörrar kan språk öppna?

”Man skulle önska man kunde säga nåt mer generellt, liksom. Inte bara hålla på med en berättelse i taget!” Ungefär så sade en språkvetarkollega vid ett narrativt symposium som jag deltog i. Det är inte utan att den tanken har slagit mig också, när jag under senare år har lyssnat till och analyserat berättelser om spanska sjukan från främst Norrbotten och Västerbotten. För varje berättelse är unik, situationen den framförs i är unik, och språkbruket är unikt såtillvida att det tillhör en viss individ som i en viss situation inför en viss intervjuare berättar en berättelse, som kanske hade varit annorlunda, med ett annat språkbruk, ifall den hade framförts någon annan gång inför en annan intervjuare – det vill säga om den då hade framförts alls. Berättelserna är på så vis ett svårhanterligt material.

Materialet i form av bandinspelningar finns på Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), och det rör sig om ett 50-tal intervjuer med cirka 60 informanter som mer eller mindre utförligt berättar om sina erfarenheter av spanska sjukan; de flesta intervjuer har en informant, några har två eller tre. Intervjuerna genomfördes av olika intervjuare och sällan med det uttalade syftet att få information om just detta. Snarare verkar den övergripande frågan har varit den mer lösliga ”Hur var det förr i tiden?”. Tidsperioden för insamlandet spänner dessutom över ungefär 30 år, från 1950-tal till 1980-tal.¹

Materialet är alltså inte insamlat på ett systematiskt och konsekvent sätt – intervjuerna har inte planerats och genomförts med tanke på att de skulle analyseras från något visst perspektiv. Enskilda intervjuer, liksom berättelser i intervjuer, kan förstas användas för analys ändå:

man kan undersöka vilka teman som tas upp, hur de initieras och hur de struktureras och formuleras; man kan studera interaktionen mellan olika deltagare eftersom varje intervju har minst två sådana. Därigenom kan man avtäckta meningsskapande element och processer i enskilda intervjuer, berättelser och delar av dessa.

Den centrala frågan för den här artikeln är dock vad man kan göra av materialet som helhet om man vill analysera innehållet med språkbruket som utgångspunkt. För detta ändamål har jag valt ut de passager i materialet där informanter berättar om spanska sjukan som fenomen, alltså där de tar upp frågan vad det var för typ av sjukdom och vilka orsaker den ansågs ha.

ATT ANALYSERA

SJUKDOMSBERÄTTELSERS SPRÅKBRUK

Medan det saknas forskning med språkvetenskapliga utgångspunkter på stora material om människors upplevelse av sjukdom finns det många goda exempel på analyser av enskilda individers sjukdomsberättelser (se t.ex. Thornborrow & Coates 2005). Den kanske mest utförliga studien med denna inriktning har gjorts av språkvetaren Eleanor Ochs och psykologen Lisa Capps och presenteras i deras bok *Constructing Panic. The Discourse of Agoraphobia* (1995). Läsaren får här möta Meg som i många år har lidit av panikångest. Bokens författare visar hur Meg med språkets hjälp konstruerar ett kontinuerligt misslyckande när hon berättar om sina panikupplevelser och vad detta i sin tur betyder för hennes självförståelse och möjligheter att ta sig ur sin situation.

Ett av bokens kapitel behandlar vad författarna kallar "a grammar of panic"

(Capps & Ochs 1995:53 ff.). Författarna illustrerar där hur Megs sätt att uttrycka sig spelar en viktig roll för hennes möjligheter att förhålla sig till sina panikattacker. Exempelvis berättar hon ofta i presens om panikattacker som hände långt bakåt i tiden. Detta gör att Meg om och om igen berättar om det som hände "då" som om det också händer "nu". Vidare ger hon sig själv en semantisk roll där hon själv inte är den som initierar eller orsakar det som händer (a.a., s. 67). Nominalisering är ett sätt att åstadkomma detta. I stället för att säga "I felt impending doom", säger Meg "a feeling of impending doom" (a.a., s. 69). Författarnas slutsats är att Meg genomgående väljer konstruktioner som bekräftar att paniken är integrerad med hennes identitet och befäster hennes roll som hjälplöst offer för situationen (a.a., s. 75 f.).

Genom systematisk analys av enskilda språkdrag kan författarna vaska fram poänger i Megs berättelser som annars inte vore synliga, som exempelvis en av strategier som Meg tar till när hon tillämpar vad författarna kallar abnormalitetens grammatik:

... we find that she relies on a limited set of adverbial expressions to delineate her transition into a state of panic. Not surprisingly, in light of the clinical literature on agoraphobia, Meg routinely marks the onset of panic with adverbs and adverbial phrases that denote the unexpected and unaccountable (a.a., s. 57).

När Meg får panik, kommer den alltså "out of the blue" och "all of a sudden". Betraktade för sig är de ord och grammatiska konstruktioner som hon använder alldeles normala och alldagliga; de tillhör allas språkbruk. Det är frekvensen med vilken vissa specifika ord och fraser förekommer, kombinationerna av dessa, och den språk-

liga kontext där de uppträder som är utslagsgivande och som tillsammans säger något om hur hon konstruerar sitt psykiska tillstånd.

En sådan undersökning låter sig förstås inte göra med det material som jag har haft tillgång till. Capps & Ochs (a.a.) material består av ett stort antal berättelser av en och samma person och intervjuerna är genomförda av samma intervjuare. Eftersom materialet är inspelat under många timmar, över många år, så har också intervjuerna kunnat dokumentera och bekanta sig med Megs språkbruk i vidare mening; de kan se och jämföra hur hon beskriver samma typer av händelser, upplevelser och känslor i olika situationer, kontextualiserat på olika sätt och, som sagt, över en lång tidsperiod.

Berättelserna om spanska sjukan bör mer ses som ögonblicksbilder. Vi kan exempelvis inte vara säkra på att informanterna har berättat alla sina berättelser om spanska sjukan, de mest typiska eller i något avseende mest intressanta, och det går inte att dra några långtgående slutsatser om deras personliga språkbruk i förhållande till pandemiupplevelsen. Frågan är om man utifrån språkbruket i materialet som helhet kan se några generella drag i konstruktionen av pandemin?

SPANSKA SJUKAN OCH BERÄTTELSENA OM DEN

Spanska sjukan var namnet på den förfärliga influensapandemi som bröt ut när första världskriget gick mot sitt slut, och som tog mellan 50 och 100 miljoner människoliv mellan 1918 och 1920. Det var egentligen en vanlig influensa som var ovanligt smittsam och ovanligt dödlig. Smittade kunde dö inom loppet av dagar

eller timmar. Ovanligt var också att oproportionerligt många unga dog i pandemin.² (Hays 2005:385 f.; Elgh 2007:617; Mamelund 2008:601; Taubenberger & Morens 2008:503 f.)

Det är många teman som berörs i berättelserna om pandemin från Norrbotten och Västerbotten, teman som är intimt förknippade med den person som berättar och hans eller hennes specifika erfarenheter och perspektiv på händelser och situationer. Ett tema som dock återkommer i varenda berättelse utan undantag är just det stora antalet döda, ofta exemplifierat och lokalt situerat genom skildringar av hur hela eller stora delar av familjer eller syskonskaror utplånades (Ka400; bd 4919; bd 4852 m.fl.).

I övrigt varierar innehållet, allt ifrån egna sjukdomsupplevelser till berättelser i andra och tredje hand. Varje berättelse har sin egenart, varje berättare sin individuella stil. En del är mycket kortfattade, andra berättar utförligt om händelser och situationer. Miserabla sociala förhållanden skildras ofta, liksom de eländiga villkoren på olika arbetsplatser. Meddelarna verkar på det hela taget angelägna om att förklara för en oftast mycket yngre intervjuare att de talar om en helt annan tid med helt andra levnadsförhållanden (bd 4919; bd 5579; bd 5681; Ruong 046B m.fl.).

Vad var spanskan för slags sjukdom och vilka orsaker hade den?

Alla informanterna i DAUM:s material intervjuades flera decennier efter att den våldsamma influensapandemin ebbat ut. De allra flesta av dem hade genomlevt den efterföljande influensapandemin, nämligen asiaten (1957–1958). De informanter som intervjuades på 1980-talet hade därutöver upplevt även den pandemi

som gick under namnet Hong Kong-influensan (1969–1970). Samtliga hade dessutom erfarenhet av vanliga årsinfluensor, oavsett om de hade insjuknat eller inte.

Vad en människa inte benämner kan ibland säga lika mycket om hennes syn på världen som det hon faktiskt benämner. Därför är det intressant att endast en informant nämner ordet *influensa*, men då inte i anknytning till spanska sjukan, utan med avseende på moderna förhållanden: informanten hävdar att vitlök är bra för ”dom där som har haft gott för å få influensa å yra” (bd 4919; se även Westum 2013:27). Den andra gången ordet förekommer är när en intervjuare ställer frågan ”Kan det ha varit som nån farlig influensa, den där spanskan?” Svaret blir dock både nekande och tvekande: ”Njaa, hä var...” (bd 4852) Med en negation och en oavslutad mening, säger informanten egentligen inget annat än att han nog inte tror att det handlade om influensa. Kanske kan man tolka detta som att han inte vet vad det egentligen rörde sig om för sjukdom.

En vanlig första reaktion när ämnet förs på tal av en intervjuare är ett känslouttryck eller en värdering: Jamen, o då! (Ka400); Hä var ju hemskt! (bd 1694); Hä dödd ju ut folk så huvvaligen! (bd 5579); Jodu, hä var’n hemsk sjuka hä... Fa-farlig sjukdom hä. Joo, hon va hård! (bd 4852); Det var en farlig sjukdom det där... spanskan. Den tog många liv (Ruong 046B).

Genomgående är informanterna överens om att spanska sjukan hör ihop med en mycket svår tid – en tid som definitivt placeras i det förflutna och inte har mycket gemensamt med nutidens trygghet, bekvämlighet och goda hygien. Första världskriget är den bakgrund mot vilken

berättelserna speglas. Inte förvånande används adjektiv som *svår* och *hemsk* i sådana skildringar, ofta tillsammans det temporala adverbet *då*:

Det var ju det, efter fredsslutet så låg, då va dom ju utestängda och även Sverige hade ju väldigt svårt att få in matvaror. [...] Jo, det va en svår tid då. (bd 4854).

...de va en hemsk tid oppi Tärna då (bd 3665B).

Citaten ovan är typiska när informanterna berättar om den svåra tiden. I det första citatet finns ett språkligt element förutom det aktuella adjektivet och adverbet som återkommer hos flera informanter. Det gäller diskurspartiklar, i detta fall *ju*, som visar att informanten förutsätter att kunskapen om den svåra tiden är allmänt känd eller att det man säger är självklart. Detta kommer till uttryck på flera ställen, bland annat i följande citat:

Å så var e ju, å så var e ju förstäs lite matn, hä va ju krigsåra, vi holl ju å svält ihel (bd 4852).

Å folk va lite, kanske lite undernärd, för det va inte så... det var inte så gott då (bd 4854).

Flera informanter är också inne på tanken att spanska sjukan mer konkret hör ihop med svält och umbäranden:

...å den där spanska är en svältsjukdom. Dom va för dåligt utfodrade folk då dom fick spanskan (bd 1203).

Denna informant uttrycker sig med rätt stor säkerhet om sjukdomens orsaker. Sjukdomen placeras i tidsmässigt i det förflutna; spanskan *är* en svältsjukdom, men folk *fick* den när de *var* undernärd.

I stället för att ge sig in på frågan om sjukdomens orsaker är det många som i stället väljer att beskriva karakteristiska symptom: hosta, häftigt näsblod och hu-

vudvärk samt extrem trötthet, svår yrsel och hög feber (bd 4852; bd 3729; bd 961 m.fl.). Andra berättar om *lunginflammation*, vilket i de flesta fall också visade sig vara den direkta dödsorsaken för dem som inte överlevde:

Ja, det var väl ungefär, om man tänker en lunginflammation av mycket, mycket kraftigt, jag skulle anta det. [...] Det var mycket, det var en mycket svår sjukdom, det var en farsot, det var en farsot som drog fram... (bd 4854).

Som framgår av citatet visar informanten här ett tydligt behov av att modifiera sitt yttrande på flera ställen, så helt säker är hon nog inte. Detta antyds av modifieringar som *väl ungefär, om man tänker, jag skulle anta det* samt av de oavslutade meningarna. Hon tror att det måste ha handlat om en mycket kraftig lunginflammation, ett yttrande som hon preciserar och förstärker genom dubbleringen av *mycket* (*mycket, mycket kraftigt*). Det hon är helt säker på är dock att spanska sjukan var en ovanligt svår sjukdom och att den var smittsam, att det med andra ord rörde sig om en *farsot*. Däri får hon medhåll av många informanter, även om detaljnivån i påståendena kan variera liksom informanternas grad av övertygelse:

Ja, hä va väl en farsot. (Ka915)

Ja, dem fick ju lunginfl... det va ju egentligen... det va ju det-eh, dem fick ju det nästan allihop. (bd 3740)

Å det där va lungbrand. [...] Hä va lunginflammation å gick över i lungbrand. Dem hoste opp lungen, hä är senare tids forskning på det där (bd 4919).

Från det första citatets modifierade *väl en farsot*, över det andra citatets avbrutna och inte fullföljda påstående, till det sista citatets auktoritetsargument där informanten hänvisar till *senare tids forskning*, kan vä-

gen synas lång när det gäller synen på sjukdomen. Skildringarna av sjukdomen som sådan är många. Vad det råder enighet om i materialet som helhet är att spanska sjukan var mycket smittsam och mycket dödlig samt att den hör till det förgångna; det är inte en sjukdom som finns, utan en sjukdom som fanns.

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Vad en analys av berättelserna i materialet med fokus på det språkliga uttrycket kan ge är en del av en kontext- och situationsberoende konstruktion av spanska sjukan, en konstruktion som är tillkommen i ett specifikt sammanhang, för en specifik intervjuare och eventuellt andra som befinner sig i rummet, och allt sker inom den mycket begränsade tid då intervjun pågår.

Trots att vi inte vet med vilka språkliga medel materialets informanter skulle ha beskrivit sina upplevelser av andra sjukdomar, verkar ändå spanska sjukan ha intagit en mycket speciell position i deras medvetenden. Detta är i och för sig inte överraskande då det handlar om den mest katastrofala pandemi som drabbat mänskligheten efter digerdöden (Hays 2005: 385 ff.; Mamelund 2008). Med tanke på de förfärliga upplevelser och förödande konsekvenser som den förde med sig för informanterna och deras omgivning, kan man dock med visst fog påstå att mycket i de resultat som har presenterats här framstår som självklart, till exempel förekomsten av de många känslouttrycken och allmänt värderande ord som *hemsk* och *svår*. Å ena sidan är det ganska förväntat att sådana uttryck har en hög frekvens, å andra sidan kan man inte på grund av materialets karaktär veta hur de olika informanterna normalt brukar använda dessa typer

av uttryck. Materialets karaktär utgör därför ett metodiskt hinder för en språklig analys.

Mest iögonfallande för en nutida betraktare är kanske att spanska sjukan aldrig beskrivs som eller associeras med influensa, att informanterna fortfarande när intervjuerna gjordes var osäkra på vad det egentligen var för slags sjukdom. Att döma av vad som faktiskt sägs, hör influensa den moderna tiden till. Kanske är det så enkelt att ordet influensa först senare blev allmän egendom, och att informanterna därför inte kopplar samman ordet med en farsot som låg långt tillbaka i tiden. Materialets karaktär gör dock att vi inte kan ge ett säkert svar på den frågan heller.

Under senare år har det framförts kritik mot det sätt på vilket berättelser har använts inom medicinsk humaniora. Den kanske mest omfattande kritiken har lämnats av Paul Atkinson som anser att forskningsfältet som helhet lider brist på metod och systematik och därför inte kan lämna resultat som kan generaliseras, och att studierna därför aldrig presenterar resultat som sträcker sig bortom det individuella.³ Det han bland annat efterlyser är vad han beskriver som "systematic syntheses and meta-analyses of how, in general, such accounts are constructed, using what rhetorical devices, with what functions, and with what effects" (Atkinson 2009). Detta är naturligtvis högst relevanta synpunkter, och den analys som har gjorts här understryker snarast dessa behov.

Grundlighet, systematik och detaljrikedom i resultatet saknas inte i Capps och Ochs (1995) rika och komplexa studie av Megs panikberättelser där hennes syn på sig själv, sin sjukdom och möjligheterna att bli av med den beskrivs och analyseras. Men undersökningen begränsar sig till en

enda individ, och eftersom andra studier över likartade sjukdomssyndrom har gjorts med andra utgångspunkter, kan resultaten inte direkt jämföras (se t.ex. Vanheule & Hauser 2009; Thornborrow & Coates 2005). Det är inte svårt att hålla med Atkinson om att forskningsfältet kan behöva viss uppstramning. Alla former av analys kräver förstas systematik och konsekvens i förberedelser, materialinsamling, transkription och övrig bearbetning utifrån det perspektiv man avser lägga på analysen. Frågan är väl bara vad som faktiskt låter sig generaliseras? För upplevelsen av sjukdom torde trots allt i slutändan vara en ganska individuell historia.

NOTER

- 1 Berättelserna om spanska sjukan har studerats inom ramen för det tvärvetenskapliga projektet "Historiska influensapandemier som kunskapskälla för beredskapsplanering" vid Umeå universitet. Projektet, som pågick mellan 2006 och 2009, finansierades av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap samt av Institutet för språk och folkminnen (SOF) för den del som rör berättelser om spanska sjukan.
- 2 Pandemin fick, något missvisande, beteckningen spanska sjukan på grund av att de första rapporterade sjukdomsfallen kom från Spanien. Den spanske regeringen erkände att en ny och okänd sjukdom hade drabbat landet. Eftersom landet var neutralt hade man inte samma intresse som krigförande länder att hålla inne med det slags nyheter (se t.ex. Mamelund 2004:1 f.).
- 3 För en översikt över forskningen inom området, se Hydén & Brockmeier 2011:1 ff.

REFERENSER

- Atkinson, Paul, 2009. "Illness narratives revisited: The failure of narrative reductionism", i *Sociological Science Online*, 14:5. Published November 30, 2009. <http://www.socresonline.org.uk/14/5/16.html> (hämtad 20 mars 2012).
- Capps, Lisa & Ochs, Elinor, 1995. *Constructing*

- Panic: The Discourse of Agoraphobia*. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press.
- Cheshire, Jenny & Ziebland, Sue, 2005. "Narrative as a resource in accounts of the experience of illness", i Thornborrow, J. & Coates, J. (eds.), *The Sociolinguistics of Narrative*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- DeFina, Anna & Georgakopoulou, Alexandra, 2012. *Analyzing Narrative: Discourse and Sociolinguistic Perspectives*. New York: Cambridge University Press.
- Elgh, Fredrik, 2007. "Pandemiers påverkan på samhället: Historisk erfarenhet nödvändig för dagens beredskapsåtgärder", i *Läkartidningen* (8) 104, s. 615–619.
- Georgakopoulou, Alexandra, 2001. "Arguing about the future: On indirect disagreements in conversations", i *Journal of Pragmatics* (33), s. 1881–1900.
- Hays, J.N., 2005. *Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, Inc.
- Hydén, Lars-Christer & Brockmeier, Jens, 2011. "Introduction: From the retold to the performed story", i Hydén, Lars-Christer & Brockmeier, Jens (eds.), *Health, Illness and Culture: Broken Narratives*, s. 1–15. New York & London: Routledge.
- Mamelund, Svann-Erik, 2004. *Spanish Influenza and Beyond: The Case of Norway*. Oslo: University of Oslo.
- Mamelund, Svann-Erik, 2008. "Influenza, historical", i Heggenhougen, K. & Quah, S. (eds.), *International Encyclopedia of Public Health* 3, s. 597–609. San Diego: Academic Press.
- Taubenberger, Jeffrey K. & Morens, David M., 2008. "The pathology of influenza virus infections", i *Annual Review of Pathology: Mechanisms of Disease* 3, s. 499–522.
- Thornborrow, Joanna & Coates, Jennifer (eds.), 2005. *The Sociolinguistics of Narrative*. (Studies in Narrative). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Westum, Asbjørg, 2012. "Händelsens konturer: Eller varför alla dessa upprepningar i Almas berättelse om spanska sjukan?", i Edlund, L-E. & Andersson, Daniel (red.), *Språkets gränser och verklighetens: Perspektiv på begreppet gräns*. Umeå: Institutionen för språkstudier, s. 33–49.
- Westum, Asbjørg, 2013. "Å du minns ju spanska du? På spaning efter konstruktionen av en pandemi", i Andersson, Daniel & Haugen, Susanne (red.), *Språken, tiden, rummet: Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013*. Umeå: Institutionen för språkstudier, s. 13–30.
- Åman, Margareta, 1990. *Spanska sjukan i Sverige: Den svenska epidemin 1918–1920 och dess internationella bakgrund*. Uppsala: Uppsala universitet.

SUMMARY

Language, Generalization of Results and a Difficult Material
(Om språkbruk, generaliseringar och ett besvärligt material)

This article deals with narratives from northern Sweden about the Spanish flu pandemic (1918–1920). There are about 50 narratives collected between ca. 1950 and 1980. All of them were elicited in interviews: some were told in interaction with two or more informants, some are told by one informant in interaction with the interviewer, and some are monologues. There are different interviewers. The interviews have not been planned or conducted in a systematic and consistent way, or with a purpose to investigate the informants' experiences of the Spanish flu. Rather, the main purpose seems to have been to elicit stories about "the old days". Drawing on linguistic choices from the material as a whole, this article discusses the informants' notion of the pandemic and their conceptions of etiology. The article concludes that the most conspicuous feature is what is not mentioned by any informant, namely the word *influenza*. Further, the Spanish flu clearly belongs to a past era that has no resemblance to modern society. It was an era characterized by suffering, poor sanitary conditions and starvation. As well, the article briefly discusses the critique of medical humanities and the study of illness narratives for the lack of systematic analyses and syntheses of how these are constructed in general.

Keywords: illness narratives, Spanish flu, pandemic, language, methodology.

Asbjørg Westum, PhD, Senior Lecturer at the Dept. of Language Studies, Umeå University, Umeå, Sweden.